

На чолі Української Держави (до 140-річчя з дня народження Павла Скоропадського)

У статті розглядається постать визначного українського державного політичного діяча, гетьмана України П. Скоропадського, його спроби утвердити монархічну форму правління в Україні та розв'язати широкий спектр соціально-економічних, національно-культурних, зовнішньополітичних проблем.

Ключові слова: П. Скоропадський, Українська Держава.

Історія державотворення українського народу надзвичайно багата подіями й дієвими особами. Нездоланне прагнення наших предків бути господарями власного життя живило визвольну боротьбу, війни, революції, давало наснагу борцям за свободу та незалежність. У пантеоні тих, хто долучився до процесу розбудови національної державності своє помітне місце посідає Павло Петрович Скоропадський.

Нашадок давнього гетьманського роду, аристократ, який зробив блискучу військову і придворну кар'єру у Російській імперії й героїчно воював за неї, волею долі опинився в епіцентрі боротьби за владу в Україні. Не вдаючись у міркування стосовно того, чого тут було більше – випадковості, певного збігу обставин чи закономірності, відзначимо, що Павло Петрович мав мужність свідомо звалити на свої плечі величезний тягар управління країною, що перебувала в стані перманентної збройної боротьби та економічного хаосу. Успадковані від попередньої влади міжнародні зобов'язання, присутність австро-угорських і німецьких військ, катастрофічні деструктивні процеси у господарському житті вимагали від глави Української Держави рішучих дій та вольових заходів, аби зупинити сповзання країни до економічного колапсу й не втратити тих елементів суверенітету, які вдалося відстояти у тих складних обставинах. Гетьману

дорікали сучасники (ці звинувачення лунають і нині) в тому, що він обрав авторитарну форму правління, запровадив монархію замість республіки, знехтував демократичними надбаннями попередників. На ці й інші докори можна відповісти так: у тому калейдоскопі політичних режимів та влад П.Скоропадський і його оточення обрали той шлях, який видавався їм єдиною можливістю для врятування

Велика печатка
Української Держави

Павло
Скоропадський

України від повної анархії. У кожного режиму, що побував при владі, були свій час та свої засоби для досягнення поставленої мети. І в кожного – своя міра відповідальності перед Богом й історією.

З приводу закидів у пронімецькій чи проросійській орієнтації Павла Петровича можна навести цікаву думку В.Потульницького, який вважає, що «Гетьманат 1918 року був не «переворотом», а реставрацією; був не німецькою

інтригою, а результатом розвитку всієї модерної історії української традиційної еліти шляхти, як правобережної, так і лівобережної; не був наповнений російською сутністю, а був закономірним результатом збереженості саме власної української національної орієнтації з боку української еліти і її прагнень, що тривали біля півтора століття до реставрації традиційної держави – Гетьманату»[1].

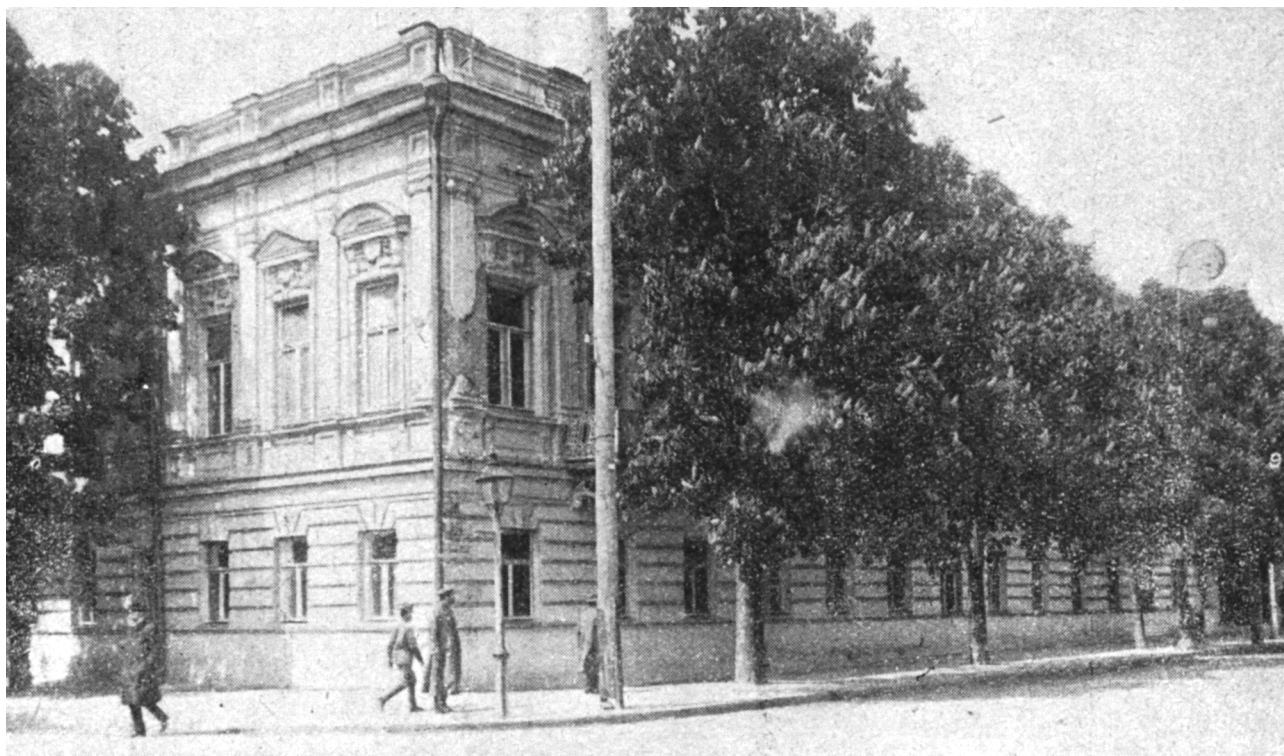
Не глорифікуючи постать П.Скоропадського, слід погодитися з тим, що він далеко не завжди був послідовним у своїх діях, приймав суперечливі, а часом і відверто помилкові рішення, не завжди вірно обирав помічників та виконавців. Однак є обставина, яку не помічали численні критики гетьмана: ступивши в бурхливий потік великої політики, він дедалі більше переймався долею українського народу, бездержавність якого протягом століть спричинила стільки горя, страждань і принижень. У цьому сенсі можна сказати, що сама «українська справа», якій він віддав значну частину свого життя, зробила його українським патріотом. Жоден з його кроків, як би він зовні негативно не виглядав та так само трактувався, не може спростувати цей незаперечний факт.

Те, що вдалося зробити гетьманському уряду протягом короткоплинного перебування при владі, пересвідчує в серйозних намірах Павла Петровича перетворити Україну на державу з розвиненим економічним потенціалом, освітою, культурою, армією, стійкими міжнародними зв'язками.

Аналізуючи умови, за яких став можливим прихід до влади П.Скоропадського, слід мати на увазі такий важливий чинник як теоретичне оформлення консерватизму, що став ідейним підґрунтям Гетьманату й гетьманського руху міжвоєнної доби. Речником цієї ідеології став В.Липинський, який на українському ґрунті розробляв теорії класократичної монархії. Ідея української державності пов'язувалася ним з наявністю спадкової (ділочної) монархії у формі Гетьманату, християнськими цінностями і корпоративізмом. Ця ідеологія

В. Липинський

Гетьманський будинок на Інститутській вулиці

відображала погляди консервативної частини українського політикуму та орієнтувалася на «хліборобів», тобто заможних селян і землевласників, з якими пов'язувалися перспективи економічного відродження й розвитку України. Саме на ці верстви спирався П.Скоропадський під час свого перебування при владі. Однак втілити в життя ідею симфонії держави та «хліборобського» класу не дозволили обставини. Надто вже багато опонентів і відкритих супротивників було у гетьманського режиму.

До загальних оцінок Української Держави гетьмана П.Скоропадського ми ще повернемося. А поки-що підсумуємо викладене вище. Затяжний характер Першої світової війни вкрай важко позначився на всіх ділянках життя Російської імперії, викликав глибоку соціально-економічну та військово-політичну кризу. Революційні події 1917 р. супроводжувалися піднесенням національно-визвольної боротьби, стрімке зростання національної свідомості народів, які населяли колишню імперію. За цих обставин представники колишніх пануючих класів були поставлені перед необхідністю вибору. Для одних «єдина і неподільна» монархічна Росія залишалася ідеалом, який вони боронили до останньої можливості. Для інших цілком очевидною постала необхідність та неминучість змін. Опинившись в епіцентрі драматичних подій, П.Скоропадський обрав свій шлях. Очевидно, мотивацію саме такого вибору слід шукати у переплетінні його особистих амбіцій, прагненні використати власний досвід для припинення загального хаосу й анархії, наявності об'єктивних і суб'єктивних умов, що сприяли перевороту. Щиро бажаючи добра своїй батьківщині, майбутній гетьман все ж не уявляв усієї складності тих завдань, розв'язання яких він звалив на свої плечі. Реалії виявилися набагато жорстокіші, ніж він цього очікував, а люди, на яких він покладався, – не завжди надійними й відданими. Однак, «перейшовши Рубікон», П.Скоропадський прагнув діяти як відповідальний державний муж та політик, вірячи в те, що його зусилля принесуть користь суспільству.

Найскладнішим завданням, яке довелося вирішувати П.Скоропадському, стало формування державного апарату.

Програмою державного будівництва можна вважати Грамоту гетьмана П.Скоропадського, оприлюднену 29 квітня 1918 року. Конституючи зростання анархії, економічної руїни, безробіття, гетьман наголошував, що саме таке становище у країні змусило його вийти на політичну арену. Єдиним його бажанням при цьому було «негайно збудувати таку державну владу, яка б здатна забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці».

Серед першочергових заходів автор документа вказував на необхідність прийняття закону про вибори до Установчого Союму. До того часу гетьман перебирав на себе відповідальність за виконання всіх державних розпоряджень та підтримання авторитету влади.

Квінтесенцією соціально-економічного блоку програми став наступний фрагмент Грамоти: «Права приватної власності, як фундаменту культури й цивілізації, відбудовуються в повній мірі і всі розпорядки бувшого українського уряду, а так само й тимчасового російського уряду – відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по купівлі-продажу землі. Поруч з цим будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів. Рівночасно будуть твердо безпечні права робітничої класи. Особливу увагу звернеться на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не покидали своєї відповідальної праці. На економічній і фінансовій полі відбудовується повна свобода торгівлі й відкривається широкий простір для приватного підприємництва й ініціативи».

Одночасно з Грамотою за підписом П.Скоропадського та голови уряду М.Устимовича видано «Закони про тимчасовий державний устрій України», які мали діяти до часу скликання Установчого Союму. В них знайшли втілення модель державного устрою й організації управління, права населення, законодавча і судова системи. Квазімонархічний характер режиму

виявлявся у тому, що гетьману надавалися вищі владні повноваження: верховне управління всією державою; затвердження законів, їх санкціонування, без чого жоден юридичний акт не міг вступити в дію; призначення голови уряду та затвердження за його поданням членів Ради Міністрів, а також скасування Кабінету міністрів у повному складі; призначення й звільнення інших державних службовців вищого порядку. До виключної компетенції глави держави належали також: право вважатися верховним воєводою збройних сил, оголошувати окремі райони і країну в цілому на військовому, особливому або надзвичайному становищі; здійснення керівництва зовнішньою політикою; помилування засуджених, пом'якшення їм кари або повне прощення злочинних дій, що супроводжувалося звільненням від кримінального переслідування й суду; складення казенних виїмок; дарування милостей та привілеїв окремим особам, коли цим не порушуються законні інтереси і права інших громадян.

Повноваження й компетенцію уряду визначав закон "Про Раду Міністрів і міністрів". На урядовий кабінет покладалася обов'язок виробляти основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики Української держави. Отаман-міністр (голова уряду) й члени кабінету були підзвітні голові держави за конкретну ділянку роботи зокрема і загальний хід справ у цілому. Керівництво справами голови уряду покладалося на генерального секретаря й очолювану ним державну Генеральну Канцелярію. Згодом ці посади стали називатися: голова Ради Міністрів та державний секретар.

З метою створення чіткої системи адміністративно-територіального устрою та підпорядкування органів самоуправління гетьману і його уряду Українську Державу поділили на губернські староства: Київщину, Катеринославщину, Харківщину, Волинь, Полтавщину, Чернігівщину, Поділля, Херсонщину, Таврію. При цьому губернські старости одержали повноваження колишніх царських губернаторів. Оскільки гетьман не міг розраховувати на підтримку соціалістичних та національних сил, він змушений був призначати на посади губернських старост людей, які часто виявлялися ворогами української державності.

14 травня замість комісарів УЦР почали призначати старост, які очолювали місцеву адміністрацію.

Одним з важливих елементів гетьманського механізму влади стала Державна варта – орган, що виконував функції поліції та жандармерії й був покликаний підтримувати законність і правопорядок, попереджувати антидержавні змови та заклоти, нейтралізувати політичних противників режиму.

Своєрідність становища гетьмана П.Скоропадського, що походила з нелегітимного способу його приходу до влади, визначала форму і до певної міри зміст нормативних актів нового режиму.

Гетьман не брався до створення нової конституції, вважаючи це прерогативою представницького органу – Українського Союму. Натомість роль конституційних актів відігравали «Грамоти до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України», що склали правове підґрунтя Гетьманської Держави. Ряд документів, які визначили орієнтири життєдіяльності держави на найближчу перспективу, часто мали характер тимчасових.

Судова система Української Держави діяла на базі законодавчих актів, вироблених у Російській імперії, а також на основі новостворених норм і актів, які відбивали тогочасні реалії. Перебуваючи в стадії трансформації, вона, проте, досить ефективно виконувала свої функції.

Посилена увага до нормалізації судочинства та вдосконалення судової системи свідчила про прагнення уряду практичними кроками забезпечити пріоритети законів та їх неухильне дотримання.

Сільське господарство було традиційно головною галуззю економіки України. Невирішеність аграрного питання, яке полягало в суперечності між наявністю великих латифундій і масовим безземеллям та малоземеллям селян, час від часу до межі загострювала соціальну кризу на селі. Центральна Рада по своєму взялася до його розв'язання, видавши 31 січня 1918 р. закон про встановлення норм землеволодіння. Вона обмежувалася 30 десятинами, а більші маєтки конфісковувалися і

Молебен на Софійському майдані
після проголошення П. Скоропадського гетьманом України

йшли у земельний фонд, що розподілявся серед неімущих категорій селян. При цьому скасовувалася приватна власність на землю, яка виводилася зі сфери товарно-грошових відносин. Остання оголошувалася загально-народною власністю. Німецько-австрійська присутність спричинила до нової хвилі невдоволення селян. Свавільні реквізиції збіжжя провокували конфлікти з останніми. Ситуацію ускладнили добровольчі каральні загони, які, прагнучи повернути поміщицькі землі, передані селянам у користування, вдавалися до прямих розправ з ними. Зіткнення на селі набували форми громадянської війни, і до кінця ліквідувати причини, що їх породжували, гетьманському уряду так й не вдалося. Втім, це не означає, що він не надавав цій проблемі достатньої уваги.

П.Скоропадський зізнавався, що його «заповітною мрією» був всебічний розвиток промислового виробництва. Він писав: «Лише розвиток на Україні промисловості у зв'язку з тією аграрною реформою, про яку я казав вище, здатні були встановити порядок у народних масах, що вимагали права на краще життя. Я вважав, що будь-яке сприяння залу-

ченню вітчизняних капіталів для розвитку цієї галузі держави – необхідне». Глава Української Держави усвідомлював необхідність додержання пропорцій у розвитку промислового й сільськогосподарського виробництва. Він зазначав: «З одного боку, лише промисловість могла б реально допомогти нашому найбіднішому населенню покращити свій побут, і до цього важко очікувати міцного порядку, з іншого, – промисловість може почати лише тоді серйозно розвиватися, коли в країні існують хоча б примітивні форми особистої та майнової безпеки, симптоми якої почали тільки виявлятися».

Павло Петрович розумів, що налагодження нормальних товарно-грошових відносин і промислового виробництва неможливе без заохочення широкої приватної ініціативи, без якої всі зусилля уряду були б малоефективними. З метою координації зусиль фінансистів та промисловців гетьман санкціонував утворення торгово-промислових об'єднань. У травні 1918 р. в Києві відбувся з'їзд, на якому було започатковано діяльність Всеукраїнської спілки представників промислу, торгу, фінансів і сільського господарства (Протофіс). Підприємці

Харкова, Києва, Одеси, Катеринослава, Олександрівська й інших промислових центрів створили Спільку товариств заводчиків і фабрикантів України (Сутозіф). Поява цих об'єднань засвідчила необхідність співпраці приватного капіталу з державними органами у напрямі реалізації урядової моделі економічного розвитку та подолання системної кризи [2].

Логічним завершенням «своєрідних взаємовідносин» між гетьманським урядом і пролетаріатом України було звернення генерала Скоропадського до трудящих мас про скликання особливої наради для погодження робітничого законодавства. У «Грамоті гетьмана до всього українського народу», виданій наприкінці жовтня 1918 р., містилася обіцянка розробити ряд заходів для розвитку промислового життя в державі. «Це є, – наголошувалося у ній, – з одного боку, необхідним для того, щоб забезпечити заробітком безземельні класи населення, а з іншого, – для того, щоб дати тим значним грошовим сумах, які є результатом здійснення аграрної реформи, виробниче прибуткове застосування в межах України». Однак вагомими конкретними заходами цей декларативний документ підкріплено не було.

Гетьманський уряд встиг багато зробити у справі військового будівництва. Було вироблено законодавчу базу для мобілізації, реорганізації військових частин, порядку їх постачання амуніцією, зброєю, харчами; забезпечення транспортування, підготовку офіцерського складу тощо. Міністерства військових справ та фінансів визначили видатки на збройні сили в розмірі 1 млрд. 254 млн. крб. на рік. Цих коштів мало вистачити на утримання 175 генералів, 14 930 старшин, 2975 військових урядовців, 221 220 підстаршин і козаків, та 63 тис. коней, а також військово-морського флоту.

Проте брак часу, зовнішні та внутрішні фактори завадили гетьманському уряду створити боєздатну, добре навчену й віддану Українській Державі армію. Інтенсивна агітаційна робота, яку провадили більшовики і представники українських соціалістичних партій, дезорієнтувала молодих новобранців, на яких розраховував гетьман. Галичани-січо-

вики вбачали в ньому москвофіла. Офіцерам з Особливого корпусу була байдужа українська ідея. Вони бажали лише одного – помсти більшовикам, які зруйнували звичний уклад їх життя. Внаслідок цього у критичний момент збройні сили не змогли захистити гетьманський режим.

Геополітичне становище України ставило її в центр трьох основних зовнішньополітичних векторів, які визначилися політикою Центральних держав, Антанти та Росії. Жорсткий зв'язок з Німеччиною й Австро-Угорщиною, обумовлений Брестськими угодами, відчутно зменшував можливості дипломатичного маневру. Однак у цій ситуації Міністерство закордонних справ, очолюване Д.Дорошенком, багато зробило для міжнародного визнання Української Держави, налагодження плідних взаємин з іншими країнами. 2 червня офіційне визнання режиму гетьмана засвідчила Німеччина, трохи згодом – Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина, Азербайджан, Грузія, Дон, Кубань, Польща, Румунія, Фінляндія і Швейцарія.

Одним з головних векторів зовнішньополітичної діяльності гетьманського уряду стали контакти з представниками державних утворень на етнічних українських землях – більшовицьким урядом, керівниками Дону і Кубані.

В цілому ж Міністерство закордонних справ протягом 8 місяців діяло досить активно. Україна мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території – 12 дипломатичних та 42 консульських представництва з 24 держав.

Проте міжнародна ситуація розвивалася так, що після втрати одних союзників гетьманат не зміг заручитися підтримкою інших. Відтак, потрапивши в ізоляцію, режим міг розраховувати лише на власні сили.

Надзвичайно плідним і повчальним став гетьманський період у житті православної церкви. Церква відновила соборноправність та виступила не як елемент державної структури, а як суспільна самодостатня інституція. Діалог між Українською Державою і Православною церквою не лише виявив больові точки у

взаєминах, а й вказав на шляхи подолання їх у самій церкві та можливості для її оновленої ролі в національній державі.

Незважаючи на скрутний час, гетьманський уряд та особисто П.Скоропадський виявили розуміння того, що без підтримки науки, освіти, мистецтва не можна успішно вирішувати й інші питання державного будівництва. Саме гетьманській державі належить пріоритет заснування Української Академії наук, про що мріяло кілька поколінь діячів української культури і науки.

Підвищеною увагою гетьманського уряду користувалися навчальні заклади. Міністерство освіти проводило в життя принцип єдиної школи. З його ініціативи Рада Міністрів ухвалила закони про зведення до одного типу різнорідних початкових шкіл та збільшення державної допомоги для них, а також про ліквідацію органів управління колишніми церковнопарафіяльними школами й передачу їхнього майна міським і земським шкільним управам. Ряд заходів спрямовувалися на об'єднання професійних навчальних закладів [3].

Бережливе ставлення до історико-культурної спадщини народу України виявилось в реальній підтримці музейної справи. Держава дбала про життєдіяльність усіх 36 музеїв, заснованих до революції.

Прагнучи, щоб українська театральна й музична культура вийшла на європейський рівень, П.Скоропадський особисто опікувався творчими колективами, які могли знайомити українську публіку з кращими зразками світового мистецтва. В травні уряд виділив 165 тис. крб. Товариству «Національний театр», ініціатором створення якого були трупа М.Садовського, «Молодий театр» Л.Курбаса і Музично-драматична школа ім. М.Лисенка. В серпні було створено Державний драматичний театр, творчий колектив якого склали відомі російські та українські актори й режисери. У жовтні на базі Національного зразкового театру, за рішенням уряду почав діяти Державний народний театр під керівництвом П.Саксаганського, в якому працювали М.Заньковецька Г.Затиркевич-Карпинська, І.Замичковський та інші видатні митці.

Скоропадський, Гінденбург, Людендорф й інші в німецькій головній квартирі. 1918 р.

За активного сприяння Міністерства народної освіти й мистецтва було створено Перший український національний хор у Києві, Державну капелу бандуристів під керівництвом Г.Хоткевича, про що подбав сам гетьман. Уряд асигнував 66 тис. крб. на заснування Державного симфонічного оркестру ім. М.Лисенка. Він працював під керівництвом А.Горелова, диригували – Р.Глієр, Ф.Блуменфельд і Ф.Бертьє. Плідно працювали Київська, Одеська й Харківська консерваторії. В 1918 р. активно творили М.Вериківський, Г.Верьовка, Б.Лятошинський, Л.Ревуцький, П.Демуцький та інші діячі музичного мистецтва.

Українська академія мистецтв, очолена Г.Нарбутом, готувала спеціалістів малярства, різьбярства, гравюри, художніх промислів, будівництва. У той час розпочинає працювати Одеське вище художнє училище.

За доби Гетьманату існували сприятливі умови для розвитку української преси та книгодрукування. В 1918 р. діяло 104 видавництва, тоді як у 1917 р. – 78. Найбільш відомими серед них стали «Час», «Вік», «Дзвін», «Криниця», «Вернигора», «Сяйво», «Друкар», «Союз», «Сіяч» й ін. Протягом 1918 р. видано понад 100 книг для дітей різним накладом, а

всього 1526 книжок (1084 з них – українською мовою) загальним тиражем 10 млн. 260 тис. примірників.

Кількість періодичних видань збільшилася з 106 у 1917 р. до 212 у 1918 році.

У березні 1918 р. було створене Державне інформаційне агентство України, яке у період Гетьманату під назвою УкТА (Українське телеграфне агентство) очолив Д.Донцов.

Увага гетьманського уряду до проблем культурно-мистецького процесу, народної освіти викликала піднесення творчих сил в Україні, сприяла збагаченню духовного потенціалу народу та держави.

Підсумовуючи сказане, слід ще раз окинути оком весь період перебування гетьмана П.Скоропадського при владі. На думку деяких дослідників цей час став кроком назад порівняно з республіканським устроєм УНР доби Центральної ради. Цей постулат виходить з марксистської схеми, згідно з якою монархічна чи авторитарна форма правління є носієм консерватизму, реакції, регресу, а республіканська – демократії та прогресу. Широкий і неуперед-

жений погляд на події виявляє неспроможність вказаних підходів до аналізу конкретних історичних подій. За певних обставин монархічний чи авторитарний режим зовсім не виключають, а часто й забезпечують прогрес у соціально-економічному житті, використовуює демократичні механізми управління державою.

Незріле, неструктуроване суспільство, яке не має сталих громадянських і правових інститутів, а також політичних традицій, навіть використання демократичних атрибутів не рятує від анемії влади, охлократії, корупції, економічного занепаду, соціальних потрясінь. Тому на підставі аналізу ситуації, яка склалася в Україні у досліджуваній період, можна припустити, що авторитарний режим, заснований на сильній владі й виконавській дисципліні, давав більше шансів на продовження державотворчого процесу, аніж аморфні структури схильних до безкінечних дискусій та амбіційних представників соціалістичних партій. Інше питання, як цим шансом скористався П.Скоропадський і чи дозволяли йому зробити більше внутрішні й зовнішні обставини.

Джерела та література

1. Потульніцький В. Шляхта і консервативна державна ідея в Україні у XIX-XX ст. і проблеми історіографії // Гетьман П.Скоропадський та Українська Держава 1918р. Наук. зб. – К., 1998. – С.66-71.

2. Мякота С.Є. Економічна політика уряду Української Держави (квітень–грудень 1918 р.): Автореф...дис. канд. іст.наук. – К., 1997.

3. Машевський О.П. Політика уряду гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень–грудень 1918 року): дис. кандидата іст. наук: 07.00.01 / Машевський Олег Петрович. – К., 1997. – 209 с.

Олександр Реєнт

Во главе Украинской Державы (к 140-летию со дня рождения Павла Скоропадского)

В статье рассматривается личность выдающегося украинского государственного политического деятеля, гетмана Украины П. Скоропадского, его попытки утвердить монархическую форму правления в Украине и решить широкий спектр социально-экономических, национально-культурных, внешнеполитических проблем.

Ключевые слова: П.Скоропадский, Украинская Держава.

Oleksandr Reynt

At the Top of Ukrainian State (in honour 140 years from the day of birth Pavlo Skoropadsky)

The article represents the outstanding Ukrainian political figure, Hetman of Ukraine P.Skoropadskyi, his attempts to establish the monarchy ruling in Ukraine and to sort out a wide range of social and economic, national, cultural and foreign policy problems.

Key words: P.Skoropadskyi, Ukrainian State.